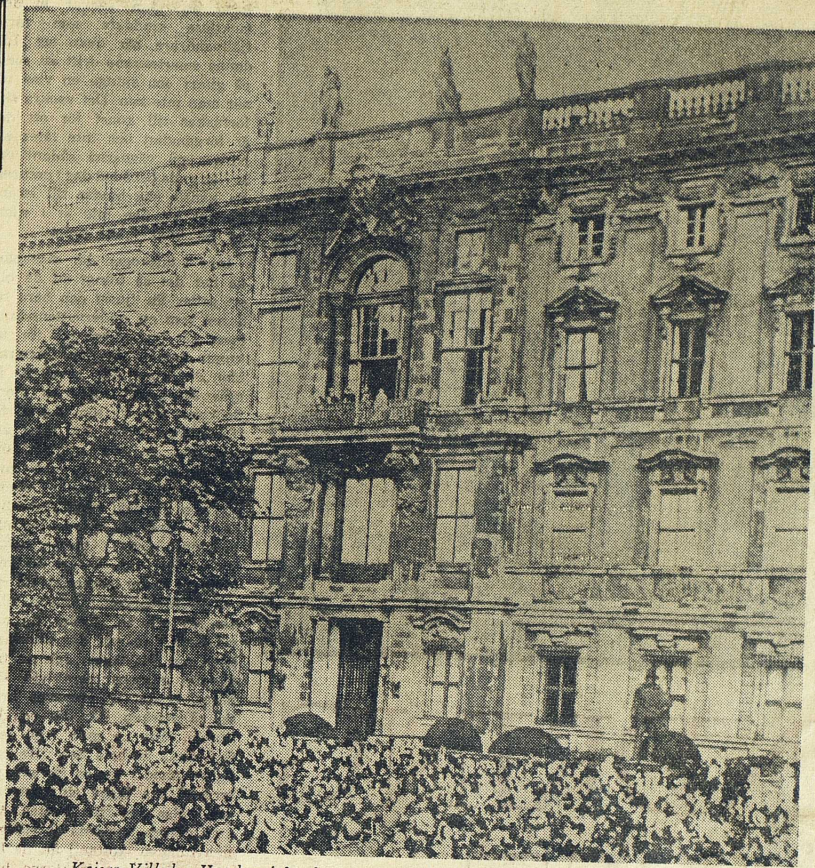

Herbert
Tingsten:

SOMMAREN

Roger Martin du Gard har i tre volymer av "Släkten Thibault" skildrat krigsutbrottet 1914. Herbert Tingsten har läst om böckerna och diskuterar från denna utgångspunkt 1914 i jämförelse med 1939.

TRE VOLYMER i Roger Martin du Gards stora romanserie "Släkten Thibault" handlar om sommaren 1914. Bröderna Jacques och Antoine, som vi följt från barndomen och som nu är vuxna män, är huvudpersoner, och mot deras reaktioner och erfarenheter avtecknar sig de stora händelserna. Men vad det gäller är att skildra dessa händelser, att förklara hur de var möjliga, hur människorna kände, hur de arbetade för att framkalla eller förhindra kriget; i centrum står den europeiska socialismens vanda och sammanbrott. Då jag först läste böckerna för över tjugu år sedan beundrade jag utredandet av den härva fakta och motiv ur vilken det första världskriget framgick. Då jag läst om dem de senaste dagarna är intrycket ännu starkare. Jag vet ingen annan bok — vetenskaplig, dokumentarisk eller litterär — som ger så mycket till förståelse av vad som skedde. Romanförfattaren har lyckats bättre än historikerna. Vi känner oss, liksom så många gjorde då, fängade av nödvändigheten, drivna som slaktdjur mot det ohyggliga, protesterande, förtvivlade och hjälplösa. I denna syn på skeendet är "Sommaren 1914" överlägsen "Krig och fred"; Tolstoj talar mycket mer om det ofrånkomliga ödet, ser allt mot bakgrunden av sin trista och ändå tröstande hi-

Kejsar Vilhelm II talar från slottets altan till folkmassorna i Berlin den 31 juli 1914.

storiefilosofi, men kanske just därför blir det mindre av personlig ideologisk tragedi i hans mästerverk än hos Roger Martin du Gard.

Men just i fråga om nödvändig hetstanken är en reservation behövlig. Vi ser inte 1914 lika enkelt ofrånkomligt som 1939. Vid det andra världskrigets utbrott fanns enligt vår bild av läget — och jag tror att den är riktig — en ond makt, som obönhörligt gick vidare mot krig och erövring. De hotade folken kände att de vid en viss punkt måste stå emot eller gå under. Då England förklarade Tyskland krig var det som då en man, driven till det yttersta av en förbrytare, äntligen slår tillbaka. Det fanns ingen glädje, ingen lockelse i detta motstånd, men det var nödvändigt. Inga drömmar om vinster och triumfer förgyllde beslutet till försvar — man måste strida, ingenting annat.

Det var det inte 1914. Varje stridande folk kände sig som alltid bättre än de andra. Men intet folk, ingen stat representerade ondskan. Ryssland var det mörkaste i bilden, och dock kunde ingen se en Hitler i tsaren och hans rådgivare; en demokrati tycktes vara på väg, och socialister satt i den дума som slöt upp kring statsledningen. Tyskland blev småningom under kriget i Västerås syn civilisationens fiende, men Tyskland var en rättsstat,

med relativt stor medborgerlig frihet och starkt folkligt inflytande på styrelsen; en intellektuell elit av forskare och författare betygade de styrande sin trohet, och mer än hundra socialdemokrater röstade i riksdagen för krigskrediterna. Ingen stat hade bestämt sig för krig, hade planerat ett krig som Hitler 1939. Under de ödesdigra dagarna dinede Poincaré i Stockholm, kejsar Vilhelm reste i de norska fjordarna; ministrar och ambassadörer var på semester. Men så kom kriget, och överallt började alla att glädja sig åt det stora som skulle vinnas, franska provinser för Tyskland,

Elsass-Lothringen för Frankrike, Konstantinopel för Ryssland, Serbien för Österrike; jublande människor fyllde gatorna i storstäderna, tyska socialister skrev om det fördärvade Paris och franska socialister ropade "till Berlin".

Hur kom det sig? Maktläget och allianserna verkade, sedan väl Österrike tryckt på knappen, som ett automatiskt maskineri. Kunde Ryssland underlåta att hjälpa Serbien mot Österrike, kunde Tyskland vägra att hjälpa Österrike mot Ryssland, kunde Frankrike svika den ryska alliansen, kunde England med sina halva löften till

1914

Frankrike och sin fruktan för den tyska konkurrensen låta bli att ingripa? Utrikesministrarna och diplomaterna sökte eller låtsades söka bryta denna kedja av beroenden och förpliktelser, men den höll, och plötsligt gick alla Europas stora folk mot den förstörelse som skulle stympa och fördärva dem. Invävt i det diplomatiska sammanhanget var det militära. Måste Ryssland, där allt gick sakta och trögt, inte börja mobilisera för att kunna bjuda motstånd, om det blev krig, måste Tyskland inte mobilisera då Ryssland gjorde det, Frankrike, då Tyskland gjorde det; så gick det vidare tills den unge sjöministern Churchill, en av dem som berusades av själva handlingen, av att den stora historien spelade upp, i Whitehall beordrade den brittiska flottan att på tolv timmar vara färdig till strid.

Låt oss se på en länk i kedjan. England kunde ha stoppat kriget på två sätt, sade man, genom att deklarerat sin vilja att inte vara med eller att vara med. Men om Grey hade ställt sig neutral, riskerade han att Tyskland beslöt sig för den aktion som ännu syntes möjlig att hejda. Om Grey lovade att hjälpa Frankrike, riskerade han att Petersburg och Paris hårdnade och förkastade medlingsförslagen. Nu blev England anklagat från båda hållen, trots att Grey och hans kolleger med större ängslan och mindre hemliga förhoppningar än någon annan statsledning såg kriget bli oundvikligt.

De flesta ledande vacklade sannolikt mellan skräck för kriget — för kriget i och för sig, men särskilt för nederlaget — och en halvt skamsen och halvt stolt känsla av vad en seger kunde medföra. Martin du Gard ger några antydningar om Poincarés stämningar och fantasier, att döma av den franske presidentens memoarer antagligen riktiga. Poincaré fruktade kriget, men samtidigt längtade han kanske efter det eller drömde åtminstone om vad en seger kunde ge. Han och Barrès, "de lothringiska furstarna", kunde inte låta bli att lystet tänka på de erövrade provinserna, där de fyra år senare mottogs i triumf, den ene som segerns organisatör vid sidan av Clemen-

ceau, den andre som patriotismens ideolog, som den heliga eldens bevarare.

Det mest skakande i detta skådespel är övergången från tvekan, medlingsförsök, förhandlingar och fredsönskan, från baletten kring det gröna bordet till orkestern av hat och jubel efter krigsförklaringarna. Den ena dagen talade man om fredens lycka, den andra om krigets storhet. "Tsarhymnen", "Heil dir im Siegeskranz", "Gott erhalte Franz den Kaiser", "Marseljäsen", "Sambre et Meuse", "God save the King", patriotligen marscherande genom Paris gator, kejsar Vilhelm omgiven av socialistledarna — allt var tillförsikt och triumf. Till ministrarna och generalerna slöt sig filosoferna och författarna. Martin du Gard erinrar om Bergsons tal i en av de franska akademierna: "Den kamp vi nu börjat mot Tyskland är civilisationens egen kamp mot barbariet." Han kunde ha tillagt att Bergson förvred hela sin filosofi för att göra den till ett redskap för nationalismen, att han gjorde l'élan vital och l'évolution créatrice till franska specialiteter, medan Tyskland blev det statiska, kompakta, materiella, oandliga. Och på samma sätt skrev och talade kollegerna bakom andra gränser. Wundt beklagade tyskarnas bristande nationella sinnelag, Thomas Mann prisade deras universalism och kosmopolitism, hundra andra gjorde om sina system i patriotisk förfälskningsiver.

Stämningarna efter krigsutbrottet måste enligt Martin du Gard — liksom enligt många andra före och efter honom — ses som uttryck för "djupare" känslor och instinkter. "Med vilka vilda ögon, med vilka kanniballminer, med vilken grym och barbarisk glädje låtsas vi inte alla acceptera detta våld som en nödvändighet", säger Jacques Thibault. Folken var trötta på den långa freden, på rationalismen och eftertanken, de åträdde handling, våld och krig, påstår man. Men framför allt: de visste inte vad de gjorde, de visste inte vad kriget betydde, romantik och idealism förblindade dem. Krig är fortfarande möjligt, men denna glädjens och okunnighetens hysteri inför kriget har blivit omöjlig.

Jacques Thibault är socialist, och en stor del av Martin du Gards roman behandlar socialistiska debatter, konferenser och hemliga möten i syfte att hindra kriget. 1914 har ofta betecknats som den internationella socialismens sammanbrott. På kongress efter kongress hade socialistpartierna lovat

Franske presidenten Poincaré kom den 25 juli 1914 på officiellt besök till Stockholm. På bilden bär tas han emot av Gustaf V vid Logården.

att förebygga krig; mobiliseringsvägran och generalstrejk hade rekommenderats som yttersta medel. Och nu gick socialdemokratin i alla länder i fält, röstade för krigskrediterna och förkunnade sin samhörighet med nationen.

Men även här lyckas Martin du Gard belysa det ofrånkomliga, visa länkarna i den kedja som band aktörerna. I det längsta arbetade de flesta socialistledare för fred genom påtryckningar mot sina regeringar och kontakter med kamraterna i andra länder; till de hetsigaste fredsvrarna hörde Mussolini, till de kloka förhandlarna Bebel, Vandervelde och Jaurès — den sistnämnde mördades dagen före det tysk-franska krigsutbrottet av en nationalistisk galning. Men socialisterna mistroddes varandra; de misstänkte — och med rätta — att "de andra" inte var fasta inför ett avgörande. De var i grunden osäkra och tveksamma, därför att de såg det egna landets besegrande som en katastrof för demokratins och socialismens möjligheter i detta land.

De franska socialisterna ville skydda Frankrike mot Kaiserns Tyskland, de tyska socialisterna ville försvara sitt lands framsteg mot tsardömet, de ryska socialisterna fruktade den prussiska militarismen. "Det är klart: Frankrikes sak är demokratins sak. Vi socialister måste vara de första att försvara demokratien mot en imperialistisk grannstats angrepp." "Den tsaristiska militarismen är en verklig fara för Tyskland, och so-

cialdemokratin kan inte sätta i gång generalstrejken." Så lyder några satser i den socialistiska debatten i Martin du Gard's bok — de ger en exakt bild av läget. På denna linje gled socialisterna över till samverkan med nationalismen.

På kongressen i Stuttgart 1907 antog Internationalen en resolution, enligt vilken man med alla lämpliga medel borde söka förekomma krig, och om ett krig utbröt verka för en snar fred och för utnyttjande av kriget till en socialistisk omdaning av samhället. Det sista ledet i denna tankegång blev också en brygga till godtagande av kriget. Ja, hos många socialister och kommunister — av vilka Lenin är den mest berömda — blev tanken att kriget skulle leda till socialismens seger dominerande. Den linjen företrädades i Martin du Gard's roman av Meynestrel, en fanatisk pedant i Robespierres stil. Kriget blir för honom den enda metoden att krossa den borgerliga staten och genomföra socialismen. Då han av Jacques får ett dokument som genom att kompromettera de tyska och österrikiska generalstaberna möjligen kan bli ett medel att rädda freden förstör han det: "Om det inte skulle finnas mer än en chans på hundra att kunna förhindra kriget, så får vi inte ta den." En av hans anhängare förklarar: "Det enda som gör det möjligt för oss att acceptera detta ohyggliga är tanken på vad det kan betyda som insats för framtiden. De som kommer tillbaka från blodsdopet gör det som nya människor. Framför dem kommer allting att ligga i ruiner. Och på de ruinerna kan de äntligen börja bygga ett nytt samhälle." "Du står inför kriget som de första kristna inför döden: ögonen fixerar i den grad vad som skall komma efteråt att de glömmar att se dödskampens alla faser", säger Meynestrels älskade.

GÖTEBORGS HANDELS- OCH SJÖFARTS-TIDNING.

Pr. 117. Prestaget den 21 Juli. 1914. 12 årt. Åttiofjärde årgången. Pris 3 öre.

Krigsfaran över Europa

Starkaste oro i London och Berlin

Hoppet står nu till Tysklands nya fredsbemödanden

Ryssland säger sig endast vilja betrygga Serbiens oberoende

Våldsamma kursfall och riskpremiestegringar

DAGENS NYHETER.

Nr 15673 Stockholmsupplagan

Lördagen den 1 Augusti

1914

**Nya allarmrapporter: allmän rysk mobilisering, Tyskland i krigstillstånd
Dock än en gnista av hopp: diskussionen Wien—Petersburg fortgår**

Österrike utfärdar allmän mobiliseringsorder. Rysslands förklaring att det ej kan vara överskam åskådare till kriget mot Serbien väntas i dag. Finland förklarar i krigstillstånd.

Dyster stämning i Europa dock ännu en och annan hoppfull röst i den allmänna pessimismen. För övrigt ytterst sparsamma nyheter från kontinenten: Tysklands telegrafcensur avskär Sverige från förbindelse med vtervärlden.

Franske arbetsledaren Jean Jaurès mördad i går kväll

Några rubriker ur GHT och Dagens Nyheter som speglar läget kring den 1 augusti 1914.

Emot alla dessa idéer, förbehåll och kompromisser ställer Jacques det ovillkorliga avvisandet av våldet. "Att blåsa liv i hat och våld för att sedan begynna rättvisans och broderskapets herravälde, det är rent nonsens; det är att från första början förråda den rättvisa och det broderskap som vi vill skall ta herraväldet över världen." Jacques vägrar att gå i krigstjänst, flyr till Schweiz och söker att med flyg sprida fredsproklamationer bland de i Elsass

stridande trupperna; han dödas av en granat. I det flygblad som han författat talas om att kriget ännu kan förebyggas genom en folkfresning. "Men för detta gäller tre villkor, tre oeftergivliga villkor: att en resning sker snabbt, överallt och på en gång." Jacques representerar pacifismens goda vilja, hans ord om "resning" och om de tre oeftergivliga — och ouppfyllbara — villkoren belyser pacifismens tragedi. HERBERT TINGSTEN